

DOI 10.31558/2519-2949.2019.1.5

УДК 94:329.15(477.82)«1991»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0464-0086>

Чура В. І., Львівський національний університет імені Івана Франка

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОБКОМ КПУ НАПЕРЕДОДНІ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНИ

З метою пролонгування російської імперської традиції у новому форматі, на початку ХХ ст. малочисельна маргінальна спілка більшовиків інструментально використала комуністичну доктрину й здійснила державний переворот у Петрограді. Її постулати було застосовано не тільки для узурпації влади в Росії, а й для анексії сусідніх держав, щойно проголосивших незалежність. Серед них була і знищена російськими більшовиками Українська Народна Республіка. Відтак, ідеологія комунізму в СРСР трансформувалася у догматичне вчення, яке уможливило функціонування держави за умов внутрішньої підтримки силових структур та агресивної зовнішньої політики. Стрижневою спілкою, котра становила політичне ядро країни була осібно правляча КПРС та її республіканські підрозділи, такі як КПУ, що розглядалися як одне ціле.

Упродовж століття компартійна автократія спричинила значну кількість політичних, соціально-економічних, національних та релігійних проблем, що ставили під сумнів життєздатність комуністичного учення як державної ідеології. Будучи ініціатором чисельних злочинів, партія перетворилася у глибоко одержавлену бюрократичну структуру, яка внаслідок руйнуючої дії ключового партійного принципу «демократичного централізму» перестала бути добровільною спілкою однодумців. Вона жорстко контролювала усі аспекти життя поліетнічного та різнорелігійного радянського суспільства. У політичному контексті демократичні засади рад народних депутатів було замінено на керівну роль КПРС, в економічному сегменті на зміну ринковому інструментарію прийшло планове господарювання, у національному річизці відбувалося тотальне зросійщення анексованих соціумів, у релігійному сегменті домінувала ідеологія атеїзму.

Наприкінці століття синтез цих перманентних проблем в СРСР набрав такої «критичної маси», приховати яку було уже неможливо. КПРС стала ключовим гальмом поступального розвитку не тільки науково-технічного прогресу, а й соціального розвитку країни як такого. Продуковане нею низьке матеріальне становище громадян у симбіозі із їх політичним безправ'ям, національним тиском та релігійним переслідуванням перетворилися у «вибухову суміш», що могла позбавити партію її монопольного становища, а тому спричинити розпад держави, де російський етнос був домінантним.

Як наслідок, у 1985–1991 рр. компартійна верхівка наважилася на «косметичний ремонт» спочатку економічного, а згодом й політичного осердя країни, назвавши його – «перебудова». Насправді це була часткова «прибудова» демократичних й ринкових методів до автократичного та планового тла Радянського Союзу. На думку союзного ЦК «перебудова» повинна була дистанціювати партію від сталінських злодіянь, оновити її суспільний статус, контролювано збільшити повноваження радянських інституцій, запобігти наростаючій економічній кризі, вирішити національні та релігійні проблеми, а головне – зберегти власні провладні позиції. Тому керівну роль у радянському суспільстві КПРС і надалі залишала за собою.

Однак, природна несумісність демократії та автократії, ринку і плану закономірно ослабили комуністичний режим, спричинили дезінтеграцію регіональних компартійних осередків, відновили національно-визвольний рух і прискорили крах СРСР. У переддень його фіаско найбільш яскраві зразки внутрішньопартійного розпаду ілюстрували обкоми західних областей УРСР, серед яких особливо помітним було припинення діяльності компартійної організації Тернопільської області.

Ключові слова: КПРС-КПУ, комуністичні осередки Тернопілля, скорочення, національно-визвольний рух, ДКНС, державність.

Не в останню чергу півстолітня комуністична владна монополія в західних областях УРСР похитнулася внаслідок рішень XIX Всесоюзної партійної конференції 1988 р., що проголосила реформу політичної системи Радянського Союзу у бік розширення повноважень радянських інституцій країни, а відтак згорання державної ваги осібно правлячої КПРС. Як результат, 1989 р.

приніс із собою вибори до Верховної ради СРСР, де було обрано опозиційних депутатів, започатковано багатопартійність і трансформовано перебудовну демократизацію в національно-визвольний рух. У 1990 р., після виборів до місцевих та Верховної ради УРСР, комуністи втрачають монопольну владу у західноукраїнських землях під тиском стрімкого антикомуністичного руху, який носив яскраво виражені державотворчі ознаки. Того року на республіканському тлі КПРС-КПУ добровільно покинули 329 тис осіб, або 10,3% її членів. У Львівській області – 27,7%, Івано-Франківській – 18,7%, Тернопільській – 10,2%, Луганській, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій – 12,7%, Полтавській – 8%, Чернігівській – 6%, Черкаській – 5%, Вінницькій – 4%. Кількість рядових партійців серед відмовників склала 85%. З них робітників – 50%, службовців – 30%, колгоспників – 20% [7, арк. 4].

Українська історіографія ще недостатньо присвятила уваги політичному становищу регіональних комуністичних осередків напередодні відновлення державної самостійності України та їх участі в заколоті ДКНС. Фрагментарно зазначену проблему порушували такі науковці як В. Баран [1], Т. Батенко [2], С. Кульчицький [17], О. Муравський [19], Л. Сенік, Б. Якимович [20]. Однак, спеціальних праць присвячених закономірній дезінтеграції комуністичного середовища у Тернопільській області й департизації її соціально-економічної сфери немає. Тому автор зробить спробу реконструювати хід подій у компартійному політикумі Тернопілля першої половини 1991 р., які ілюструють помітні зразки внутрішньопартійного розпаду. Джерельною базою студії слугуватимуть неопубліковані архівні документи і періодичні видання тієї доби.

Одним із регіонів Радянської України, на теренах якого дезінтеграція місцевих структур КПРС-КПУ розгорталася відчутно стрімко була Тернопільська область, як складова частина історично складених галицьких земель, де патріотичні налаштування мали глибоке національне коріння. На початку 1991 р. чисельність комуністів Тернопільського обласного комітету КПРС-КПУ налічувала 41 924 члени, втративши в минулому році 5 271 особу, або 11% загальної кількості [13, арк. 2]. Рівнозначно погіршилося й фінансове становище місцевої комуністичної організації. 18 травня керуючий справами обкому В. Трущенко оголошував, що за перше півріччя до партійної каси надійшло 1 953 тис крб. прибутків, а затрачено – 6 185 тис крб. Домінування доходів над витратами сягало небувалих 70%. У порівнянні з минулим роком, надходження зменшилися на 1 476 тис крб., або на 43%. За таких умов, страховий фонд ЦК КПРС компенсував 4 229 тис. крб. нестачі попередивши, що це зроблено востаннє [8, арк. 91]. Тому сподіватися доводилося лише на себе. Як наслідок, обком передав в оренду автотранспорт, адміністративні приміщення, гуртожитки й створив комерційні структури. Це принесло лише 53 тис прибутків, яких не вистачало навіть на забезпечення діяльності партійної преси, видатки якої складали від 230 до 350 тис крб. щорічно.

За словами керівника Тернопільського райкому М. Галаса, серед 1 927 комуністів району не сплатили внески 253 особи. Це 70% робітників та колгоспників місцевих підприємств. У парткоммах М'ясокомбінату, Заводу будматеріалів, колгоспів імені Димитрова і «Маяк», Міської пересувної механізованої колони № 22 і 23 й Почапинської середньої школи кількість неплатників сягала 60% [16, арк. 9]. Станом на 1 квітня 1991 р. 5,7% комуністів області не заплатили внески на суму 111 тис крб. Найбільше у Тернопільському міськкомі – 840 неплатників, Шумському – 148, Борщівському – 140, Збарзському – 127 райкоммах [14, арк. 18]. Користуючись новим партійним статутом, що дозволяв залишати частину партійних коштів у первинках, 572 парткоми, де на обліку перебувало 14 140 комуністів, не подали звітів і залишили в себе 24 тис крб. [8, арк. 92–93]. «На руках» у секретарів парткомів Тернопільського райкому перебувало 10 654 крб. зданих коштів, які не потрапили до банку [15, арк. 14].

У гусятинській парторганізації серед 2 212 комуністів, 211 не платили членські внески упродовж року. У порівнянні з минулим роком борг збільшився на 14 328 крб. Половина партійців колгоспу «Колос», Райхарчоторгу, заводу «Руський дизель», Хоростківського комбінату хлібопродуктів, Газокомпресорної станції виступали проти перерахування на обкомівські рахунки будь-яких сум [9, арк. 2]. Комуністи Чортківського району не тільки не сплатили 1 321 крб. внесків, а й повернули 319 партійних квитків. Першими припинили існування парторганізацій колгоспи «Мир», «Прогрес», імені Безпалька, Лісгосп, Хлібокомбінат, Пересувна механізована колони № 258 і Білобожницька середня школа. Загалом, кількість цехкомів зменшилися у п'ять разів, партгруп – у дев'ять [9, арк. 46].

У Козівському районі комуністом перестала бути 131 особа. Серед них директори Козаківської і Плотичівської середніх шкіл, керівник районної електромережі і голова Кривенської сільської ради.

Позбавилися партійності начальник районного відділу МВС Р. Підсаднюк і прокурор І. Юрчак. Директор районного транспортного підприємства М. Гнатко власноруч департизував підвладні йому структури, виселивши парткоми за межі організації [9, арк. 113]. Перестало діяти 25 парторганізацій Крем'янецького району [10, арк. 40]. У Теребовлянському районі партійності позбулося 347 осіб, або 13% загальної кількості комуністів [11, арк. 37].

На 25% зменшилися парторгани Тернопільського міськкому. Найбільше – у виробничих об'єднаннях «Ватра», «Комбайновий завод», «Текстерно» та «Оріон» [12, арк. 10 – 13]. Виконуючи волю трудових колективів, директори ключових тернопільських підприємств та обласних управлінь В. Андрусенко, Р. Яремчук, З. Моравський, директор таксопарку Крет, керівник тресту «Укрторгматеріали» Черевко вивели парткоми за межі установ, чим спричинили їх декомунізацію [8, арк. 4]. Подібно вчинили ректори вишів: педагогічного – В. Кравець, народного господарства – О. Устенко, медичного – І. Сміян [8, арк. 20]. На 100% декомунізувались підприємства автотранспорту. Залишив партійні лави багаторічний завідувач відділу обкому С. Струтинський [8, арк. 25].

Упродовж червня–липня партійні організації Тернопільського і Бережанського міськкомів змаліли ще на 23% і 17% відповідно, Монастирського райкому – на 16,7%, Теребовлянського – на 15,3%, Гусятинського – на 11,3%, Борщівського, Кременецького, Шумського, Буцацького і Чортківського – від 9,5% до 10,7%. На початку серпня партійні квитки «поклали на стіл» ще 4 319 осіб: 42,8% – робітників, 30,3% – службовців, 13% – селян, 13,2% – пенсіонерів. Відтак, робітнича компартійна частка зменшилася на 23,3%, колгоспна – на 8,3%, службова – на 10,2%. Половина з них – це комуністи з понад чвертьвіковим партійним стажем. Для 30% відмовників вмотивуванням слугувало оприлюднення минулих злочинів КПРС-КПУ, для 17,4% – небажання платити внески, для 12,1% – перебудовні прорахунки, решта не вказувала причин обмежившись формулюванням «за власним бажанням». Серед відмовників 60% – українців, 15% – росіян, 25% – інших [9, арк. 37–39].

Загалом, на обласному тлі упродовж першого півріччя 1991 р. партійні квитки добровільно повернули 7 тис комуністів Тернопілля, або 12,5% їх чисельності. Це 50% робітників, 30% службовців, 20% селян. З них 60% вважали партію злочинною спілкою, 20% не хотіли сплачувати партвнески, 20% не вказували причин [12, арк. 13]. Ліквідовано понад 2 600 партгруп та 400 цехових парторганізацій. У Заліщицькому райкомі низові партструктур скоротилися на 100%, Бережанському – на 63%, Гусятинському – на 57%, Чортківському – на 53% [8, арк. 11].

Запобігаючи катастрофі, обкомівці Тернопілля на початку 1991 р. взяли курс на реставрацію компартійного ладу в області. На початках ключова ставка робилась на комуністів – депутатів обласного, міського та районного рівнів. З цього приводу газета Теребовлянського райкому «Трудова слава» писала: «Невідкладним завданням комуністів, особливо народних депутатів, стає активна участь у підготовці Всесоюзного референдуму. Вона повинна закріпити соціалістичний вибір народу України» [28, с. 1]. Тактику й стратегію діяльності тернопільського партапарату демонстрували безрезультатні спроби за будь-яку ціну залишатися на адміністративних посадах, а відтак зберігати мінімальні залишки втраченої ваги у трудових колективах. Коли це не вдавалося у хід йшла тотальна критика новообраної демократичної влади й постійне втручання партноменклатури в політичну й економічну генезу краю.

Утім, серед 17 компартійних вимог припинити декомунізацію і повернути радянські назви вулицям міст і сіл Тернопільщини, жодна не була виконана. Не зацікавив нову владу створений обкомівцями «Банк даних на кадри працівників партійних, державних та громадських організацій», що змінив номенклатурні списки [10, арк. 1]. Залишалися без уваги незліченні обкомівські антикризові програми та методи переходу до ринкових умов, що були схожими на спроби продовжити зрощування ринку і плану. Показово ігнорував критику обкому голова спілки «Тернопільовочпром» І. Корольков сказавши, що розгляд господарських питань є поза партійною компетенцією [8, арк. 106]. Обкомівське прохання виділити автівку знамому ветерану партії та персональному пенсіонеру О. Сотнику виконане не було [10, арк. 3].

Оцінюючи на березневому пленумі 1991 р. тотальне зменшення власної державної потуги, перший секретар обкому І. Бойко називав поведінку депутатів-комуністів затяжною депресією, що виявлялася у пасивності та переході на протилежні політичні позиції [8, арк. 15]. Однак, справжні причини наростання антикомуністичних настроїв у компартійному середовищі Тернопілля розкрив другий секретар обкому Н. Миколюк. Він говорив, що комуністи Тернопілля повинні чітко визначити політичні пріоритети, позаяк більшість мешканців області прагне суверенітету, а

не федерації [8, арк. 65]. У переддень Всесоюзного референдуму партійці Бережанського району настільки мляво долучалися до агітаційної роботи, що на 72 тис населення розповсюдили всього 20 листівок комуністичного змісту [8, арк. 48]. З 9 комуністів Збарзької міської ради, 3 проголосували за демонтаж пам'ятника В. Леніну [10, арк. 19]. Учасники пленуму Гусятинського райкому вимагали прийняття антисоюзної резолюції [10, арк. 22]. Відмовлялися виконувати партійні ухвали 25 комуністів – депутатів Козівського району [10, арк. 66]. Редакції обласної газети КПРС-КПУ «Вільне життя», чортківської та гусятинської видань «Голос народу» і «Вісник Надзбруччя» не хотіли друкувати статті на підтримку союзної угоди [8, арк. 21]. 4 квітня бюро обкому ініціювало проведення наукового дослідження «Вплив партійних організацій на роботу Рад народних депутатів і органів державного управління в умовах багатопартійності» [9, арк. 49–50]. Як наслідок, 5 травня обкомівці створили два документи, дію котрих було розраховано до 1992 р. Це «План роботи з депутатами-комуністами» та «Основні напрямки діяльності по підготовці наступних виборів». Вони були скеровані на посилення комуністичних позицій у виборних установах Тернопілля. Планувалося заздалегідь визначати осіб, що мали намір балотуватися і трансформувати їх у висуванців від КПРС-КПУ [9, арк. 140–150].

На квітневому пленумі 1991 р. перший секретар обкому І. Бойко намагався загострити інструментарій досягнення політичних цілей. Він пропонував оголосити 1991 р. роком громадянської злагоди і миру на Тернопільщині, а консолідуючим інструментом оголосив згуртування громадськості довкола розгортання новоогарьовського процесу і перепідписання союзної угоди. Апелюючи до звернення центральних комуністичних комітетів України, Білорусії і Росії, обкомівський очільник доводив неспромогу УРСР обійтися без СРСР. Для втілення ініціатив союзного керівництва він пропонував перейти від оборонної до наступальної тактики ведення політичної боротьби [8, арк. 4–23]. Його підтримував перший секретар тернопільського міськкому Я. Сухий, котрий нагадував присутнім: «Перебудова – це революція, а революція вартісна тоді, коли вміє захищатися» [8, арк. 24]. Необхідність силового втручання у події вмотивовував керівник бережанських комуністів С. Токарський. На його думку, заклик членів Спілки письменників Тернопільської області на зразок: «Хто не хоче стати під кривавий прапор КПРС-КДБ нехай скаже «ні» союзному договору», уможлиблював застосування силових засобів протидії [8, арк. 47].

Лобіюючи поновлення союзної угоди, партійна верхівка вирішила скерувати в райони пропагандистські групи з числа найдосвідченіших апаратників усіх рівнів. Вони організували 4 мітинги, 3 сільські сходи і 23 партійні зібрання [9, арк. 33–34]. Обкомівський прес-центр підготував 6 примірників листівок накладом 28 тис штук [9, арк. 97]. Проведено 17 виступів у трудових колективах на тему «Союз РСР та суверенна Україна», які доводили, що пролонгування угоди – це утвердження суверенітету України [8, арк. 23]. Надруковано 36 статей на зразок «За суверену соціалістичну Україну в оновленому Союзі», опубліковану на сторінках газети «Новини Шумщини». Заступник завідувача ідеологічного відділу обкому П. Кучер стверджував, що новий СРСР – це світовий гарант суверенітету його республік [18, с. 3]. 12 березня в Тернопільському палаці культури відбулися партійні дебати, де точилася чотиригодинна дискусія між лідерами КПРС-КПУ Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської й Донецької областей та головами місцевих філій Народного руху України (НРУ), Товариства української мови імені Т. Шевченка (ТУМ) і Української республіканської партії (УРП).

Попри те, що окружну і 1 173 дільничні комісії очолювали 70% комуністів, це не вплинуло на результати референдуму [10, арк. 21–22]. Його наслідки підвели 27 березня завідувачі обкомівських відділів зв'язків з радами й організаційної партійної роботи О. Левченко та Н. Віленчук. У референдумі взяло участь 91,4% мешканців Тернопілля. На союзне запитання ствердно відповіли 19,3%, республіканське – 35,2%, галицьке – 85,3% респондентів. Останнє запитання підтримали 92,3% жителів Тернопільського, 92% – Козівського, 91,8% – Зборівського, 91% – Гусятинського районів. У селах Йосипівка та Константинівка Тернопільського, Геленки та Хоростець Козівського районів 100% мешканців висловилися проти союзного бюлетеня в тому числі і 20 комуністів [10, арк. 22]. Поряд з цим, Зборівська районна рада запитувала, чи згодні жителі району замінити постамент В. Леніну на пам'ятник І. Франку і отримала 80% підтримки [9, арк. 42–45].

Це комуністичне фіаско вивело силову спробу зберегти провладний статус на перший план. У компартійному середовищі відкрито заговорили про те, що зберегти СРСР можливо лише збройним методом. Тому московський заколот ДКНС для комуністичної номенклатури Тернопілля був бажаним. Це ілюструє документ «Активізація діяльності апарату обкому», який 11 квітня 1991 р. завізував завідувач загального сектора Л. Бобрівник. 13 розділів постанови скеровували

партапарат у русло активної протидії виокремленню КПУ із КПРС та УРСР із СРСР. Найбільш інформативним був восьмий розділ, де йшлося про необхідність посилити взаємодію з комуністами, що працюють у силових структурах [9, арк. 125]. У переддень заколоту ДКНС виїзне засідання секретаріату обкому відбулося в Теробовлі. Воно розглядало виконання «Основних заходів по забезпеченню найважливіших політичних кампаній». Компартіїці планували квартирні обходи жителів та збір підписів, проведення мітингів і зборів рад трудових колективів з метою сприяти новоогарьовським переговорам. На протывагу призначеному на 4 вересня засіданню Галицької асамблеї, вирішено провести спільне зібрання обкомів західних областей УРСР з метою виробити єдину стратегію щодо підтримки укладення союзної угоди [11, арк. 10–15].

Однак, 29 травня 1991 р., проти її підписання постала внутрішньопартійна фронда znana як «Демократична альтернатива». Опозиція в КПРС-КПУ опублікувала документ відомий як «Відозва-91». Її ініціювали керівні компартійці області, що перейшла на націонал-комуністичні позиції і таким чином намагалися дистанціюватися від КПРС й втримати КПУ у діапазоні дієвого українського політикуму. Це секретар обкому М. Ониськів, завідувачі відділів Б. Хижняк і М. Савчишин, керівник будинку політосвіти А. Каліка, секретар міськкому В. Слюзар, перший секретар Підволочиського райкому І. Головатий та секретар Заліщицького райкому П. Козловський. Демплатформівці закликали розпустити усі комуністичні осередки і в такий спосіб вийти із складу КПРС. Натомість вони пропонували утворити нову українську компартію демократичного гатунку. У заяві оргкомітету оприлюдненого на шпальтах газети міської ради «Тернопіль вечірній» говорилося: «Більшість комуністів України є вірними синами і дочками своєї Вітчизни. Тому ми виступаємо за вихід Компартії України із складу КПРС, за її цілковиту самостійність і трансформування у соціал-демократичну партію парламентського типу» [24, с. 1].

Опозиціонери намічали у липні 1991 р. провести опитування: «Чи підтримуєте Ви ідею про вихід Компартії України з КПРС, зміну її ідеології, політики, назви, програми і статуту?» У серпні планувалося винести на загальнообласні збори програмні документи діяльності нової політичної організації європейського штибу. Проте, 19 червня бюро обкому визнало «Відозву-91» шкідливою і такою, що веде до усунення КПРС з політичної арени. Відтак, 26 червня обком пропонував об'єднати зусилля західноукраїнських парткомітетів і не допустити проведення ініційованого тернопільськими комуністами внутрішньопартійного референдуму щодо проголошення самостійної Компартії України, позаяк він міг привести до переформатування партії «з низу» [10, арк. 14].

Слід зазначити, що важливим чинником дезінтеграції компартійної влади була невизначеність юридичного статусу політичної спілки українських комуністів. Формально вона залишалася підрозділом КПРС із центральним керівництвом у Москві. XXVIII з'їзд КПРС не погодився із відокремленням української компартії, а XXVIII з'їзд КПУ так і не наважився прийняти самостійне рішення. Тому проголошення «Декларації про суверенітет України» 1990 р. ставило комуністичну організацію в рамки закордонної політичної сили, легітимність якої викликала сумніви. Відтак, реєстрація КПУ не змусила себе довго чекати. 22 липня 1991 р. у Міністерстві юстиції за № 107 було зареєстровано Комуністичну партію України як самостійну політичну організацію, що об'єднувала 2,7 млн. членів [6, арк. 101]. Таким чином, суверенізація УРСР змусила комуністів юридично відділитися від КПРС, що не було наслідком свідомого й самостійно прийнятого рішення. Українська партійна верхівка не мала наміру виходити із складу КПРС, а зробила це всупереч власній волі під тиском національно-визвольного руху.

Справа у тому, що у цей час на тернопільських теренах помітно діяло 7 антикомуністичних національних політичних партій та 14 громадських організацій. Їх політичну активність значно посилювали комуністичні спроби взяти реванш за минулорічну поразку на місцевих виборах. Наприклад, під егідою НРУ УРП, ТУМу у січні–лютому у Бережанах, Гусятині, Збаражі, Теробовлі, Вишнівці, Крем'янці, Підволочиську відбулися антисоюзні мітинги сумарною кількістю 32 тис. учасників. 16 березня у Тернополі на Співочому полі пройшов п'ятитисячний мітинг на якому союзний депутат Г. Петрук-Попик та республіканські Л. Горохівський та В. Колінець закликали бойкотувати московське та київське опитування й визнавати галицьке і називали референдум комуністичною спробою зберегти злочинну імперію [10, арк. 19]. 26 квітня на Театральній площі в Тернополі відбувся десятитисячний мітинг, що вимагав розпуску Верховної ради, більшість котрої виступала за розгортання новоогарьовського процесу [23, с.1]. У цілому, в першому півріччі 1991 р. мали місце понад 30 велелюдних антикомуністичних акцій, страйків, демонстрацій, мітингів що категорично виступали проти збереження СРСР і вимагали відновлення державної самостійності України.

Тому перемога ДКНС на західноукраїнських землях була більш ніж сумнівною. Вже 19 серпня 1991 р. «тріумвірат» у складі секретаря Чортківського райкому Ю. Філяка, голови Координаційної ради НРУ Р. Басараби та керівника районного політичного проводу УРП В. Мармуса у спільній заяві назвали переворот авантюрою [4, арк. 2]. І хоча 20 серпня у приміщенні обкому відбулася нарада під керівництвом першого секретаря І. Бойка, де окремі секретарі підписали заяву скеровану на підтримку заколотників, вона не мала впливу серед тернопільської громадськості. Окрім того, від заяви публічно відмежувалася «Демократична альтернатива» [30, с. 1].

Проти ДКНС виступили тернопільські обласна та міська ради народних депутатів. 20–21 серпня їх керівники В. Олійник та В. Негода на позачергових сесіях не визнали постанов заколотників, підтвердили власну правочинність в регіоні і закликали жителів протистояти пугчистам [25, с. 1]. 20 серпня 15 національних спілок утворили Координаційну раду демократичних сил Тернопільщини і назвали переворот агонізуючим наступом більшовицької системи та закликали до безстрокового страйку [22, с. 2]. 21 серпня на Театральній площі у Тернополі мав місце мітинг, після якого страйкарі оточили приміщення обкому, розпочавши його безстрокове пікетування. Від 22 до 24 серпня в Чорткові, Бережанах, Ланівцях, Теребовлі, Заліщиках, Гусятині, Козовій, Бучачі, Кременці, Зборові відбулися антисоюзні заходи, де лунали заклики суду над КПРС.

23 серпня на Співочому полі в Тернополі національна еліта краю у складі І. Бойчука, В. Колінця, А. Зарудного, Я. Демидаса, Г. Петрука-Попика, Я. Карп'яка, А. Романюка провела демонстрацію під гаслами «КПРС – геть з України!» «КПРС – скажений пес!» та «Україні – волю!». Тому 24 серпня в багатьох райкомх КПУ мали місце позачергові пленуми, котрі постфактум засудили пугчистів. Бюро Чортківського райкому не лише схвально зустріло відновлення незалежності України, а й надіслало до ЦК КПУ телеграму з вимогою дати оцінку діяльності у дні перевороту на позачерговому з'їзді, де створити самостійну партію на демократичних засадах [5, с. 1]. Внутріпартійна комуністична опозиція «Демократична альтернатива» закликала обласну раду негайно декомунізувати трудові колективи області та націоналізувати партійне майно на користь народу України [26, с. 1]. У її заяві говорилося: «Повністю дискредитувала себе головний організатор державного перевороту – КПРС та її структури на місцях. Мета була одна: зберегти «єдиную и неделимую», у якій Україна знову буде безправною і пограбованою» [29, с. 1]. Того ж дня міськрада доручила голові обласного КДБ подати списки причетних до заколоту в Тернопільській області. Заступникові начальника міського управління МВС В. Реймі було доручено взяти під охорону всі компартійні об'єкти на території Тернополя.

25 серпня обласна рада змінила радянський прапор на національний і затвердила рішення щодо припинення діяльності партструктур Тернопілля. Облвиконком утворив комісію у складі 21 особи із розслідування причетності компартійної верхівки, правоохоронних органів, керівників інших інституцій до антиконституційного заколоту ДКНС. Її очолював С. Оконський [21, арк. 3]. Головою подібної комісії обласної ради був В. Литвинчук. Депутати встановили, що в Тернопільському обкомі, міськомі, райкомі та Борщівському райкомі були спроби знищити партійні документи [3, арк. 2]. На зміну комісіям із розслідування дій комуністів у часи ДКНС прийшли ліквідаційні комісії, що описали та націоналізували партійне майно. 26 серпня міськрада Тернополя прийняла ухвалу щодо утворення на підприємствах міста комісії з представників рад трудових колективів, страйкових й профспілкових комітетів, які прийняли за актом майно КПУ, членські квитки та партійну документацію [27, с. 4]

Отож, реваншистські наміри тернопільського партапарату виразно простежувалися впродовж усього першого півріччя 1991 р. Минулорічна втрата владного статусу розірвала зв'язок компартійних керівників із трудовими колективами та їх представниками в радянських інституціях регіону, посилила масову дезінтеграцію первинних осередків і перетворила обком у яскраво виражену проросійську політичну спілку. Остання докладала усіх зусиль, щоб зберегти СРСР й не знайшла у собі сили власноруч проголосити відокремлення від КПРС, а вимушено зробила це внаслідок декларування державної самостійності України

Неспроможна повернути владні засади законним шляхом, комуністична номенклатура Тернопільської області прагнула силового реваншу й перейшла на бік ДКНС, підтвердивши це офіційно. Однак, на перешкоді стали антикомуністичне спрямування патріотично налаштованих мешканців області та «Декларація про державний суверенітет України», внутрішньопартійний розпад й демплатформівська націонал-комуністична «Відозва-91». Тому, участь тернопільського партапарату у московському пугчі лише прискорила закономірний перебіг подій, трансформувавши КПУ в партію поза законом.

Бібліографічний список:

1. Баран В. К. Україна після Сталіна: нариси історії 1953-1985 рр. Львів: МП «Свобода», 1992. 124 с.
2. Батенко Т. Опозиційна особистість: друга половина ХХ ст. Політичний портрет Б. Гориня / Т. Батенко. Львів, 1997. 305 с.; Батенко Т. «Я повстаю, отже, я існую». Політичний портрет Івана Геля. Львів, 1999. 222 с.
3. Гадомський О. Замітають сліди. Тернопіль вечірній. 1991. 24 серпня. С. 2.
4. Голос народу. 1991. 24 серпня. С. 2.
5. Голос народу. 1991. 27 серпня. С. 1.
6. Державний архів Львівської області. Ф. 3. Оп. 62. Спр. 974. Арк. 101.
7. Державний архів Тернопільської області (далі ДАТО). Ф. 3. Оп. 29. Спр. 21. Арк. 4.
8. ДАТО. Ф. 1. Оп. 39. Спр. 126. Арк. 11.
9. ДАТО. Ф. 1. Оп. 39. Спр. 129. Арк. 125.
10. ДАТО. Ф. 1. Оп. 39. Спр. 131. Арк. 21–22 .
11. ДАТО. Ф. 1. Оп. 39. Спр. 132. Арк. 10–15.
12. ДАТО. Ф. 1. Оп. 39. Спр. 137. Арк. 13.
13. ДАТО. Ф. 1. Оп. 39. Спр. 141. Арк. 2.
14. ДАТО. Ф. 1. Оп. 39. Спр. 150. Арк. 18.
15. ДАТО. Ф. 1. Оп. 39. Спр. 347. Арк. 14.
16. ДАТО. Ф. 146. Оп. 16. Спр. 24. Арк. 9.
17. Кульчицький С. В. Партиїно радянський апарат у системі влади. Український історичний журнал. Київ, 1994. № 6. С. 3–15.
18. Кучер П. За суверену соціалістичну Україну в оновленому Союзі. Новини Шумщини. 1991. 26 лютого. С. 3.
19. Муравський О. Західні землі України: шлях до незалежності (1985 – 1991). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. 268 с.
20. Сенник Л., Якимович Б. Форпост незалежності (Львів у 1988 – 1996 рр.). Львів: Друкарня оо. Василіан «Місіонер», 1996. 638 с.
21. Тарасенко В. На волю запрошень не дають. Тернопіль вечірній. 1991. 28 серпня. С. 3.
22. Тернистий шлях. 1991. Серпень. С. 2.
23. Тернопіль вечірній. 1991. 1 травня. С. 1.
24. Тернопіль вечірній. 1991. 15 червня. С. 1.
25. Тернопіль вечірній. 1991. 21 серпня. С. 1.
26. Тернопіль вечірній. 1991. 24 серпня. С. 1.
27. Тернопіль вечірній. 1991. 29 серпня. С. 4.
28. Трудова слава. 1991. 23 січня. С. 1.
29. Трудова слава. 1991. 27 серпня. С. 1.
30. Філяк Ю. Заява. Голос народу. 1991. 24 серпня. С. 1.

References:

1. Baran V. K. Ukrayina pislya Stalina: nary'sy` istoriyi 1953-1985 rr. L`viv: MP «Svoboda», 1992. 124 s.
2. Batenko T. Opozy`cijna osoby`stist`: druga polovy`na XX st. Polity`chny`j portret B. Gory`nya. L`viv, 1997. 305 s.; Batenko T. «Ya povstayu, otzhe, ya isnuyu». Polity`chny`j portret Ivana Gelya. L`viv, 1999. 222 s.
3. Gadom's'ky`j O. Zamitayut` slidy`. Ternopil` vechirnij. 1991. 24 serpnya. S. 2.
4. Golos narodu. 1991. 24 serpnya. S. 2.
5. Golos narodu. 1991. 27 serpnya. S. 1.
6. Derzhavny`j arxiv L`vivs`koyi oblasti. F. 3. Op. 62. Spr. 974. Ark. 101.
7. Derzhavny`j arxiv Ternopil`s`koyi oblasti (dali DATO). F. 3. Op. 29. Spr. 21. Ark. 4.
8. DATO. F. 1. Op. 39. Spr. 126. Ark. 11.
9. DATO. F. 1. Op. 39. Spr. 129. Ark. 125.
10. DATO. F. 1. Op. 39. Spr. 131. Ark. 21–22 .
11. DATO. F. 1. Op. 39. Spr. 132. Ark. 10–15.
12. DATO. F. 1. Op. 39. Spr. 137. Ark. 13.
13. DATO. F. 1. Op. 39. Spr. 141. Ark. 2.
14. DATO. F. 1. Op. 39. Spr. 150. Ark. 18.
15. DATO. F. 1. Op. 39. Spr. 347. Ark. 14.
16. DATO. F. 146. Op. 16. Spr. 24. Ark. 9.
17. Kul`chy`cz`ky`j S. V. Partijno radyans`ky`j aparat u sy`stemi vlady`. Ukrayins`ky`j istory`chny`j zhurnal. 1994. № 6. S. 3–15.
18. Kucher P. Za suverenu socialisty`chnu Ukrayinu v onovlenomu Soyuz. Novy`ny` Shumshhy`ny`. 1991. 26 lyutogo. S. 3.
19. Muravs`ky`j O. Zaxidni zemli Ukrayiny`: shlyax do nezalezhnosti (1985 – 1991). L`viv: Insty`tut ukrayinoznavstva im. I. Kry`p'yakevy`cha NAN Ukrayiny`, 2011. 268 s.

20. Seny`k L., Yaky`movy`ch B. Forpost nezalezhnosti (L`viv u 1988 – 1996 rr.). L`viv: Drukarnya oo. Vasy`lian «Misioner», 1996. 638 s.
21. Tarasenko V. Na volyu zaproshe`ne dayut`. Ternopil` vechirnij. 1991. 28 serpnja. S. 3.
22. Terny`sty`j shlyax. 1991. Serpen`. S. 2.
23. Ternopil` vechirnij. 1991. 1 travnja. S. 1.
24. Ternopil` vechirnij. 1991. 15 chervnja. S. 1.
25. Ternopil` vechirnij. 1991. 21 serpnja. S. 1.
26. Ternopil` vechirnij. 1991. 24 serpnja. S. 1.
27. Ternopil` vechirnij. 1991. 29 serpnja. S. 4.
28. Trudova slava. 1991. 23 sichnja. S. 1.
29. Trudova slava. 1991. 27 serpnja. S. 1.
30. Filyak Yu. Zayava. Golos narodu. 1991. 24 serpnja. S. 1.

Chura V. I. Ternopil CPU regional committee before on the eve of restoration of ukraine state self-governance

In order to prolong the Russian imperial tradition in a new format, at the beginning of the twentieth century. Small marginal union of the Bolsheviks instrumentally used the communist doctrine and made a coup in Petrograd. Its postulates were applied not only to the usurpation of power in Russia, but also for the annexation of neighboring states that have just proclaimed independence. Among them also was destroyed by Russian Bolsheviks the Ukrainian People's Republic. Thus, the ideology of communism in the USSR was transformed into a dogmatic doctrine, which enabled the functioning of the state under the conditions of internal support of the security forces and aggressive foreign policy. Strength Union, which formed the political core of the country was the ruling CPSU and its republican units, such as the Communist Party, considered as a whole.

Throughout the century, Communist Party autocracy has caused a significant number of political, socio-economic, national and religious problems, which cast doubt on the viability of the communist doctrine as a state ideology. Being the initiator of numerous crimes, the party turned into a deep-seated bureaucratic state structure, which, as a result of the destructive action of the key party principle of «democratic centralism», ceased to be a voluntary union of like-minded people. She rigorously controlled all aspects of the life of a multi-ethnic and multi-religious Soviet society. In the political context, the democratic foundations of the councils of people's deputies were replaced by the leadership of the CPSU, in the economic segment, the planned market economy replaced market instruments, in the national segment there was a total russification of annexed societies; the religious segment was dominated by the ideology of atheism.

At the end of the century, the synthesis of these permanent problems in the USSR gained such a «critical mass» that it was impossible to conceal. The CPSU became a key brake on the steady development of not only scientific and technological progress, but also the social development of the country as such. Caused by the party low material status of citizens in symbiosis with political injustice, national pressure and religious persecution turned into an «explosive mixture» which could deprive the party of its monopoly position, and therefore cause a collapse of the state, where the Russian ethnos was dominant.

As a result, in 1985-1991, the Communist Party topped the «cosmetic repair» of the first economic, and later the political core of the country, calling it «perestroika». In fact, it was a partial «annex» of democratic and market methods to the autocratic and planned background of the Soviet Union. In the opinion of the Central Committee of the CPSU, «perestroika» was to distance the party from Stalin's atrocities, to renew its social status, to increase the powers of the Soviet institutions, to prevent a growing economic crisis, to resolve national and religious problems, and most importantly, to maintain its own pro-government positions. Therefore, the leadership role in the Soviet society of the CPSU remained in its place.

However, the natural incompatibility of democracy and autocracy, the market and the plan naturally weakened the communist regime, led to the disintegration of the regional Communist Party cells, restored the national liberation movement and accelerated the collapse of the USSR. On the eve of its fiasco the brightest examples of intraparty decay were illustrated by the regional committees of the western regions of the Ukrainian SSR, among which the most notable was the cessation of the activities of the Communist Party organization of the Ternopil region.

Key words: CPSU-CPU, communist centers of Ternopil region, reduction, national liberation movement, State Committee on the State of Emergency, statehood.